

FRAZER-IMREGH MONIKA (BEVEZETÉS ÉS FORD.)

Angelo Poliziano levele Piero de' Medicihez Róma, Firenze és Fiesole nevének etimológiájáról

Bevezetés

Angelo (olykor Agnolo) Ambrogini, akit a saját maga alkotta nevén, Polizianóként ismerünk jobban, e művésznevét szülővárosáról, Montepulcianóról vette (*Mons Politianus*), és tizenöt évesen került Firenzébe.¹ Öt évvel korábban jogtudós apját, a Mediciék feltétlen hívét Piero de' Medici ellenségei megölték, így amikor sem anyja, sem firenzei rokonai nem tudták eltartani, Piero befogadta, lakhelyet biztosított számára palotájában és taníttatta. Latint Cristoforo Landinótól, görögöt Ióánnés Argyropylostól és Andronikos Kallistostól, filozófiát Marsilio Ficinótól tanult. Később egy villát is kapott a Medici családtól Fiesolében, Firenze környékén. Tizenhat esztendősen elkezdte Homéros Ílias-ának görögből latinra fordítását; az első két ének átültetését 1473-ban fejezte be, és Lorenzo de' Medicinek ajánlotta. Külföldön is híres lett latin elégiáival, latin és görög epigrammáival,² főként pedig 1489-ben kiadott *Miscellanea* című fordítás- és tanulmány-gyűjteményével.³ Az utóbbi a klasszika-filológia és a szövegkritika egyik első jelentős művének tekinthető, Lorenzo Valla, Giorgio Merula és mások munkái mellett – az utóbbi irigységét és támadásait is kivívta.⁴

Poliziano támogatását Piero korai, 1469-ben bekövetkezett halála után az akkor alig húszesztendős Lorenzo de' Medici is folytatta, így lett a költő később tanítója Lorenzo fiainak is. Az első fiú Piero, a második Giovanni, aki X. Leó néven lett pápa,

¹ Alessandro PEROSA, *Angelo Poliziano*, Roma, Edizioni di storia e letteratura, 2000, I–LVIII; Paolo ORVIETO, *Poliziano e l'ambiente mediceo*, Roma, Salerno, 2009, 7–14; Attilio BETTINZOLI, *La lucerna di Cleante. Poliziano tra Ficino e Pico*, Firenze, Olschki, 2009, 6–11; *Cultura e filologia di Angelo Poliziano: traduzioni e commenti: atti del Convegno di studi, Firenze, 27–29 novembre 2014*, a cura di Paolo Viti, Firenze, Olschki, 2016, I–VIII.

² Angelo Poliziano, *Greek And Latin Poetry*, The I Tatti Renaissance Library 86, Cambridge Mass. – London, Harvard University Press, szerk., ford. Peter E. KNOX, 2009, XX, 418 pp.

³ Angelo Poliziano, *Miscellanies*, vol. I, The I Tatti Renaissance Library 89, szerk., ford. Andrew R. DYCK, Alan COTTRELL, Cambridge Mass. – London, Harvard University Press, 672 pp.; Angelo Poliziano, *Miscellanies*, vol. II, The I Tatti Renaissance Library 90, szerk., ford. Andrew R. DYCK, Alan COTTRELL, Cambridge Mass. – London, Harvard University Press, 2020, 432 pp.

⁴ Roberto RICCIARDI, *La polemica fra Angelo Poliziano e Giorgio Merula: ricerche e documenti*, Alessandria, Società di Storia di Arte e Archeologia Accademia degli Immobili, 2010, 7–35.

1. kép. Domenico Ghirlandaio, A ferences rend elismerése, freskó (részlet), 1482–1485, Firenze, Santa Trinità, Sasseti-kápolna; Angelo Poliziano Lorenzo de' Medici kisfiaival: mellette Giuliano, mögötte Piero il Fauto és Giovanni, a későbbi X. Leó.

a harmadik Giuliano, akinek Machiavelli a *Fejedelem* című művét ajánlotta.⁵ Poliziano mély tisztelettel szólítja meg a huszonegy-huszonkét esztendőes Pierót levelében, jóllehet maga Lorenzo is a feljegyzések szerint egyszer bolondnak titulálta legidősebb fiát, az utókor pedig a VIII. Károly francia király hadjárata idején előadott diplomáciai ügytelenkedései és a város elvesztése miatt az *il Fauto* (a Szerencsétlen) gúnynevet ragasztotta rá. Az alábbi levél abból a gyűjteményből származik, amelyet Poliziano maga állított össze 1492 körül, és minden bizonnyal Lorenzo de' Medicinek ajánlotta volna, ha az váratlanul meg nem hal 1492-ben. Így az utód, Piero de' Medici lett a kötet ajánlásának címzettje, s valószínűleg a lenti levelet is neki írta. A *Levelek* első négy könyvének angol fordítója, Shane Butler is arra a véleményre jutott, hogy eredetileg nem Piero volt a címzett, vagy legalábbis nem ő egyedül.⁶ Erre azonban a szövegben és a lapszálon előforduló többes szám második személyű megszólítások, s nem egyéb megfontolások miatt gondol. Véleményem szerint azonban egyértelmű, hogy Lorenzo volt az eredeti címzett. A szövegben ugyanis több olyan utalás található, amely inkább arra enged következtetni, hogy ez a kis írás egyenrangú szellemi partnerek eszmecserejéből fakadt, mint hogy egy immár világhírű költő és tudós egy volt tanítványnak igyekeznék hízelegni. Ilyen például az, miszerint Poliziano a címzett kérésének tesz eleget, s hogy az arra buzdította őt, hogy kutatásainak közzétételével kenyeresse le az őt befogadó firenzeieket. Valószínűbb, hogy a diplomáciai sikerei miatt Firenze hőséneki kikiáltott Lorenzo intézte ezt a kérést a költő-tudóshoz, mint a semmi egyéni eredményt addig fel nem mutató ifjú Piero. A másik kitétel, ami egyértelművé teszi, hogy az eredeti címzett csak Lorenzo lehet, a következő: „akinél kedvesebb senki nem él számomra a földön”. Köztudott, hogy Poliziano és Giovanni Pico della Mirandola között igen szoros barátság volt. Pico is javarészt Fiesolében lakott rövid élete utolsó éveiben, ahogyan

⁵ Ezentúl Giuliano még Pietro Bembo *Prose della volgar lingua* (1525), és Baldassare Castiglione *Il Cortegiano* (1528) című dialógusainak egyik szereplője is.

⁶ Angelo Poliziano, *Letters*, Vol. I, Books I–IV, szerk., ford., Shane BUTLER, The I Tatti Renaissance Library; 21, Cambridge Massachusetts – London, Harvard University Press, 2006, 320.

Poliziano. Mindketten sűrűn látogatták Lorenzót és viszont, filozófiai eszmecserék céljából, tehát Pico mellett egyetlen emberre lehetett Lorenzo életében igaz, hogy a „legkedvesebb”: Lorenzóra.

1494-ben maga Poliziano és mindkettőjük jóbarátja, a szelíd Giovanni Pico della Mirandola is meghalt, mint a csontjaikat elemző régészeti vizsgálatok nemrégiben kimutatták, arzénrel okozott mérgezés révén.⁷ A kutatás eddigi állása szerint épp Piero il Fauto áll a dolog hátterében, tehát ő volt a megbízó.⁸ Következzék tehát a levél Poliziano történeti hipotéziseivel és etimológiáival.

Angelo Poliziano kedves barátjának, Piero de'Medicinek⁹

I. könyv, 2. levél

1. Mivel gyakran hallottad tőlem, hogy Firenze városának, melyben méltán foglalsz el vezető szerepet, miként felmenőid már régóta, egészen más az eredete, mint amit korunk történetírói továbbadnak, arra kértél nagyon kedvesen, ahogy szoktál, hogy vessem papírra, amit csak erről bizonyosan tudok. Azt állítottad ugyanis, hogy az egész város joggal lesz adósom, ha majd megmutattam, kiktől származnak, különösen, hogy azok olyanok, hogy ha bármely korszakból kellene válogatni,¹⁰ náluk kiválóbbakat semmiképp nem lehetne találni. Én tehát, kedves Piero, egyrészt hogy hálámat lerójam annak a városnak, amely engem mindig jóindulattal és szívélyesen látott vendégül, másrészt hogy a te megtisztelő kérésednek eleget tegyek, akinél kedvesebb senki nem él számomra a földön, e levélben röviden összefoglalom, amit az írott emlékekben e város alapítóiról találtam. Ezután még néhány dolgot hozzáteszek a nevével kapcsolatban, és miután köztudott, hogy a fiesolei lakosokat is a saját polgáraiként tartja számon, azt is előadom, hogy szerintem Fiesole honnan kapta a nevét.

⁷ Gianni GALLELLO et al, „Poisoning histories in the Italian Renaissance: the case of Pico della Mirandola and Angelo Poliziano”, *Journal of Forensic and Legal Medicine*, May 2018, vol. 56, 83–89, sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1752928X18301549?via%3Dihub.

⁸ Luciano GAROFANO, Giorgio GRUPPIONI, Silvano VINCETI, *Delitti e misteri del passato*, Milano, Rizzoli, 2008, 186–194. Silvano Vinceti a 2018-as laborvizsgálatok nyilvánosságra hozatalakor a vele készített interjúban is a fenti álláspontját hangsúlyozta: Pico titkára, Cristoforo de Calamaggiore lehetett a mérgezés elkövetője Piero de' Medici, Lorenzo fia megbízásából, Pico Savonarolához fűződő barátsága miatt.

⁹ A fordítást az alábbi, latin-angol kétnyelvű, kritikai igényű kiadás alapján készítettem: Angelo Poliziano, *Letters*, Vol. I, Books I–IV, szerk., ford., Shane BUTLER, The I Tatti Renaissance Library 86, Cambridge Massachusetts – London, Harvard University Press, 2006, 8–16.

¹⁰ A kéziratban lapszélén: *a vobis*. Mint azt Shane Butler is megjegyzi, a többes szám használata arra enged következtetni, hogy eredetileg nem Piero volt e levél címzettje, vagy szerinte nem egyedül. Ld. Poliziano, *Letters*, 320. 1.lj.

2. A firenzei kolóniát tehát a triumvirek¹¹ alapították: Gaius Caesar, a későbbi Augustus, Marcus Antonius és Marcus Lepidus, aki egyben *pontifex maximus* is volt.¹² A telepések pedig Caesar¹³ veteránjai voltak, nekik kétszáz *ingerum*¹⁴ földet osztottak ki az észak-déli és kelet-nyugati alapvonalak¹⁵ mentén. Ezt Iulius Frontinusnál,¹⁶ a nagynevű írónál találtam, aki Nerva korában élte virágát, a földmérésről szóló könyvében, melynek egy ősrégi példányával te is rendelkezel otthonodban, Piero de' Medici.¹⁷ Így Firenze három hadvezérnek köszönheti létrejöttét, akik közül az egyik a legmagasabb rangú, egy másik pedig főpap is, amit semmilyen más település nem mondhat el magáról. Azok az első firenzei polgárok pedig olyan bátrak voltak, hogy sem fegyver, sem erősség, sem emberi erő nem volt képes nekik ellenállni.

3. Miután megvizsgáltuk eredetét, nevének okát is kinyomozzuk. A hagyomány szerint Rómának három neve volt. Az egyik az, amelyet közönségesen használunk, egy másik, amely titkos volt, innen van, hogy a költő¹⁸ a *Bucolicon*-ban az ő Amaryl-

¹¹ Marcus Gaius Iulius Caesar Octavianus, Marcus Antonius és Marcus Aemilius Lepidus alkotta az ún. második triumvirátust Kr. e. 43-ban.

¹² Poliziano itt szembemegy azzal az általános nézettel, mely szerint Firenzét a diktátor Sulla alapította. Erre vonatkozóan és egyéb ellentmondásos kérdésekre vonatkozóan ld. Nicolai RUBINSTEIN, „Il Poliziano e la questione delle origini di Firenze”, in *Poliziano e il suo tempo. Atti del IV Convegno internazionale di studi sul Rinascimento, Firenze, Palazzo Strozzi, 23–26 settembre, 1954*, Firenze, Sansoni, 1957, 101–110.

¹³ Itt még mindig Gaius Octaviusról, tehát Augustusról van szó, nem az őt örökbefogadó Iulius Caesar-ról, akinek szintén Gaius volt az előneve. Az örökbefogadással Octavius apja nevét vette fel, így lett teljes neve Gaius Iulius Caesar Octavius.

¹⁴ A *ingerum* – egy hold föld, amit egy nap alatt az ekével fel lehetett szántani, 240 láb hosszú, 120 láb széles földterület (1 láb = 31,6 cm), 8928 nm. Firenze térképe még mai is mutatja az ókori város eredeti szerkezetét, mely egy katonai kolónia alapjain épült ki.

¹⁵ A *cardo* 'fordulópont' vagy 'határvonal' volt az észak-déli tengely, a *limes decumanus* pedig a rá merőleges kelet-nyugati tengely, melyeket a nap járása alapján jelöltek ki egy hosszú, függőlegesen felállított rúd segítségével. Ennek az árnyékát jelölték meg a rúd köré rajzolt körön napfelkeltekor és napnyugtakor.

¹⁶ Sextus Iulius Frontinus (30k–103k), római köztisztviselő, hadvezér, író. *Praetor urbanus* 70-ben, Britanniában kormányzó (Tacitus, *Historiae*, 4, 39). Háromszor volt consul. 75–78 között Britanniában (Tacitus, *De vita et moribus Iulii Agricolae*, 17), majd Germániában sikeres csatákat vívott. Domitianus korában a közéletől visszavonulva az írásainak szentelte idejét (Plinius, *Epistolae*, 5, 1; Martialis, 10, 58). Nerva császársága alatt *curator aquarum*, azaz a vízvezetékekért felelős főtisztviselő lett. Írásai: a földmérésre vonatkozóak: *De agrorum qualitate* (A földek minősége) és a *De controversiis libri* (II Két könyv a vitás kérdésekről); történeti anekdoták: *Strategematon* vagy *Strategematicon*, ezekben sok az interpoláció; a vízvezetékekről: *Liber de aquis* (*aquae ductibus*) *urbis Romae*, ez a legfontosabb forrás e területen. Magyarul: *Sextus Iulius Frontinus feljegyzései Róma város vízvezetékeiről*, ford. Palasovszky Sándor, Szentés, Szent Imre Nyomda, 1936. Hadászati munkája: *De re militari* elveszett, de Vegetius felhasználta.

¹⁷ Valójában a kérdéses mű szerzője ismeretlen, címe: *Libri regionum*, a példány a következő: Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 28, 32. A szerző, aki nem egyenlő Frontinusszal, az első triumvirátusra utal, ld. RUBINSTEIN, i. m. 105–106.

¹⁸ Publius Vergilius Naso, *Eclogae*, I, 30–41. Tityrus mint pásztorleányról beszél Amaryllysról, Vergilius kommentátora, Servius adja ezt a magyarázatot, miszerint képletesen Rómáról lenne szó. Az Amaryllylis nevet Lydos, a Poliziano által később említett Philadelphos értelmezte szerelemként (*Erós-ként*).

lisaként beszél róla, kifacsarva a kifejezést, mely szerelmet jelent.¹⁹ A harmadikra az áldozati szertartásokban volt szükség, ahonnan a Floralia²⁰ ünnepe is az elnevezését kapta, s melyet görögül *Anthusa*-ként ad vissza Philadelphos,²¹ a tudós férfiú, akinél ezt olvastam. Ezt latinra *Florens* [Virágzó], vagy talán még inkább *Flora* [Virág] vagy *Florentia* [Virágzó dolgok] formában fordíthatnánk vissza. Nos hát, tudjuk, hogy a római nép kolóniai annak mintegy kicsiny képmásai és leképezései voltak. Az is tudvalevő, hogy Florentiát [Firenzét] Róma képmására alapították, amiről a Capitolium neve, melyet máig így hívnak, és egyéb városrészek tanúskodnak. Ugyanezen *Anthusa* nevet adták Constantinus városának, amelyet az új Rómának neveztek. Ezt mind Philadelphos, mind a tudós Eustathius feljegyezte.²² A név tehát onnan származik, ahonnan maga a város is.²³ Pliniusnál ugyanis vagy szövegromlás miatt lehet *Fluentini* alakban olvasni [a városlakók nevét] *Florentini* helyett, vagy tényleg így hívták egykor az ott folyó Arno mellett lakó régi népeket, gondolom, akik aztán mindazáltal beköltöztek a firenzeiek közé, miután a várost [a triumvirek] megalapították és a veteránokat letelepítették.²⁴ Könnyen lehet, hogy ugyanezen okokra megy vissza az, hogy Desiderius longobárd király is egyik rendeletében *Fluentini*-nek nevezi őket. Mindenesetre Ptolemaios a régi kódexek tanúsága szerint a *Florentia* alakot használta,²⁵ ahogyan Plinius is a *Historia naturalis* tizennegyedik könyvében,²⁶ ámbár a közkézen forgó másolatokban hemzseg a hibáktól ez a hely. Ambrus tanítványa, Paulinus szintén említi Florentiát, amikor is védőszentünk, Zenobius jámborságáról hiteles tanúságot nyújt.²⁷ Procopius úgyszintén bemutatja, milyen erős és hatalmas volt ez a város már akkor, melyet a gótok gyakran ostromoltak, mindig sikertelenül.²⁸

4. A mai napig fennáll a városban az ókor egy gyönyörű emléke: ez a csodálatos szerkezetű templom valaha Mars szentélye volt, ma az Előfutár nevét viseli.²⁹ Tudniillik Marsot, Róma keletkezésének előmozdítóját mélyen tisztelték Caesar

¹⁹ *Amor* – szerelem. Visszafelé: *Roma*.

²⁰ *Flora* a virágok istennője, szabin eredetű tavaszistennő, ünnepét, a *Floralia*-t április 28. és május 3. között tartották, melyen az élet ciklusának megújulását köszöntötték. Ld. Ovidius, *Fasti*, V, 193–212; Macrobius, *Saturnalia* I, 10, 11–14; Lactantius, *Divinae institutiones* I, 20, 6–10.

²¹ Philadelphos valójában Ióannés Lydossal (490 k.–560 k.), a bizánci hivatalnokkal és íróval egyenlő, akit Poliziano lydiai szülővárosáról, Philadelphiáról nevez így. Az év pogány ünnepeit Ovidius *Fasti*-jához hasonlóan hónapokra bontva leíró műve: *De mensibus* (görögül: Περί τῶν μηνῶν), mely töredékesen maradt ránk. A Róma nevét tárgyaló rész: 4, 73.

²² Lydos, *De mensibus*, 4, 75. Eustathius, *Dionysius Periegetes*, 803.

²³ Itt már újra Firenzéről beszél.

²⁴ Id. Plinius, *Historia naturalis*, 3, 52.

²⁵ Ptolemaios, *Geógraphiké* (Γεωγραφικὴ ὑφήγησις), 3, 1, 43.

²⁶ Id. Plinius, *Historia naturalis*, 14, 36.

²⁷ Szent Zenobius (337–417), olaszul: San Zanobi, Zenobio, Firenze püspöke majd védőszentje (Szent Antoninus mellett). Ünnepnapja május 25.

²⁸ Procopius, *De bellis*, 7, 5, 1.

²⁹ Az „Előfutár” Keresztelő Szent János, a szóbanforgó templom a híres Keresztelőkáporna, a *Battistero di San Giovanni*.

katonái, a földkerekség meghódítói, különösen pedig Augustus, úgyhogy számára Rómában is emelt egy templomot a *forum* közepén, a Bosszúálló melléknévvvel. Ezért nem is kell csodálkoznunk azon, hogy a firenzei ifjúság, ámbár atyáik szokása szerint tartózkodnak a harcoktól, mégis a versenyjátékokon még a katonák között is kitűnnek gyakorlottságukkal. Hiszen rólad, Piero, semmit nem szabad ehelyütt mondanom, aki győztesként nemrég annyi pálmát elhoztál néhány nap alatt, mert még esetleg úgy tűnnék fel valaki szemében, hogy a te dicséreted okán ragadtam meg az alkalmat levelem írására.

5. Fiesole³⁰ maradt hátra, melyről az ókori hagyomány is úgy tartja, hogy az eget tartó Atlas alapította, és ezt korának legműveltebb fője, Giovanni Boccaccio is megerősíti. S hogy ennek hitelességében egy cseppnyi kételyünk se legyen, az egyik legrégebbi költőt, Hésiodost idézhetem, aki kijelenti, hogy *Faesula* nemcsak egyike volt a nimfáknak, hanem ő volt a legelső, akiből a Hyadok,³¹ vagyis latinul a *Suculae* csillagkép lett. A Hold még mindig nagy jelentőségű a fiesoleiek számára, hisz a Hyadok [vagyis a nimfák] állását a Hold képviseli, ha nem inkább ők hordozzák a Holdat,³² mivel a bolygók közül a legalsóként az eget tartó Atlas fejét a leginkább ez nyomja. Azonban hallgasd immár Hésiodos sorait *Astronomia* című művéből, melyeket részint a tekintélyes író, Theón, részint a grammatikus Tzetzés, ez a páratlan memóriájú és csaknem végtelen olvasottságú férfiú idéz saját levelei kommentárjában:

Nimfák Charisokra hajznak:

Phaisyla és a Korónis, szépkoszorúju Kleeia,

Vágyteli Phaió és Eudóra, a hosszuruhájú,³³

Nimfák, őket az emberi nem Hyadoknak hívja.³⁴

Láthatod, hogy Hésiodos Faesulát a Hyadok között előkelő helyen nevezi meg, s ezt Eustathiusnál is így találod, jóllehet nála a hibákkal teli kódexekben *Aisula* áll. Azonban a grammatikus Ammonius is Faesulát említi meg mint Bacchus dajkáinak egyikét. Az pedig, hogy a Hyadok Atlas lányai voltak és Bacchus dajkái, úgy vélem, egyetlen kicsit is művelt fő előtt sem ismeretlen. Silius Italicus így számol be arról, hogy e városban az ősi etruszk tudományban jártas, a villámokat értelmező

³⁰ Latin nevén: *Faesulae*.

³¹ A *Hyades* a Bika csillagkép fejét képező hét csillag, melyek május eleji feltűnése az égen rendszerint esőt jelent. Innen latin nevük: *Pluviae*. A mítosz szerint Atlas és Pleioné leányai, a Pleiadok testvérei voltak. A rómaiak a görög Ἰάδες szót a latin *sus* – ‘disznó’ kifejezésből vezették le, így a *Hyades* latin megfelelője a *Suculae* lett.

³² A forrásokat jelképező nimfák életadó ereje és a Hold, mint a női termékenység életciklusának mutatója, valamint a vizes minőség, a keletkezés és növekedés bolygója lehet a mitikus összefüggés alapja.

³³ E szóban: „hosszuruhájú” a hexameter miatt rövid az „u” (*abbreviatio*).

³⁴ Hésiodos, *Astronomia*, 180. frg. Poliziano görög eredetiben hozza: Νύμφαι Χαρίτεσσιν ὁμοίαι, \ Φαισύλη, ἤδ᾽ Κορωνίς, εὐστέφανός τε Κλέεια, \ Φαιώ θ' ἰμερόεσσα, καὶ Εὐδώρα τανύπεπλος, \ νύμφας ἄς Ἰάδας καλέουσι φύλ' ἀνθρώπων. A versrészletek is saját fordításaim.

híres jó sok éltek: „Ott volt Faesula, szent seregével, a mennykövet értő jó sok nép.”³⁵ S minthogy nem tudom, miért, de mindig jobban kedveltem e várost a többinél, nem tudom elhallgatni, hogy egész Itália megmenekülését a faesulaiaknak kell köszönnünk. Tudniillik az ő hegyhátukon kerítették körül, fogták el és mészárolták le Radagasiust, a gótok egykor félelmetes királyát, aki kétszázezer emberével dúlt és pusztított szerte a világon.

6. Ezek tehát, kedves Piero, amiket Firenzével és Fiesolával kapcsolatban a mostani történeti munkák ugyan nem tárgyalnak, a kevésbé ismert ám szavahihető szerzőknél azonban megtaláltam. S ha nem tévedek, mindennek polgáraink számára és számodra is igen becsesnek kell lennie. Mindenesetre én, a tudományok embere, nem adhattam semmi nagyobbat nektek, akik engem a városba befogadtatok, mint hogy munkám és igyekezetem révén valahai elődeitekről, akiket oly sok századon át egészen mostanáig nem ismertetek, megtudjátok, mily jeles és kiváló férfiak voltak.

Ég veled!

³⁵ Silius Italicus, *Punica*, 8, 476–477. Az eredetiben: *Affuit et sacris interpres fulminis alis/Faesula*.